

Vuoden 1918 varjo suomalaisessa historiakulttuurissa

Seppo Hentilä:

Pitkät varjot. Muistamisen historia ja politiikka.

Siltala 2018. 350 s. ISBN 978-952-234-514-1.

1900-luku oli Suomelle pitkä ja dramaattinen vuosisata. Se alkoi autonomian ajan lopun oikeus- ja demokratia- taistelusta, jatkui sisällissotaan, talvi- ja jatkosotaan sekä niiden jälkeiseen yhteiskuntarakenteiden rajuun muutokseen. Seppo Hentilän mukaan vuoden 1918 sisällissota oli kansakunnalle kolhu, jonka jäljet tuntuvat vielä vuosisadan vaihduttuakin.

Luin Hentilän kirjan rinnakkain Martti Häikiön viime vuonna ilmestyneen Svinhufvud-elämäkerran kanssa. Molemmat historioitsijat kirjoittivat paitsi tutkimuksen myös omien kokemusten pohjalta. Häikiö sanoo esipuheessaan kirjoittamisen tuntuneen jännityskertomuksen rakentamiselta, ja Hentilä puolestaan kirjoittaa teoksensa jälkisanoissa: ”Tästä kirjastahan oli tulossa minun ikioma Suomen 1900-luvun poliittinen historiani...” Henkilökohtainen ote tuottaa paitsi mukaansa tempaavan tyylin myös kaksiaänisen kertomuksen: Häikiö käyttää kriisistä kaksoisnimeä vapaussota ja vallankumous, kun taas Hentilän mukaan “[viimeistään] välirauhansopimus 1944 lopetti vapaussodan”, joka alkuainkin oli luonteeltaan sisällissota. Hentilän Suomi oli vuoden 1918 kriisin jälkeen trauman kanssa pitkään kipuileva ja vaivoin selviävä yhteiskunta, kun taas Häikiön Suomesta tuli nuori uljas kansallisvaltio, joka hyvien johtajan ansiosta selviytyi kriisistä esimerkillisenä demokratiana.

Hentiläkään ei suinkaan tee sisällissodan jälkeisestä Suomesta voimatonta valtioraukkaa. Aitona sosialidemokraattina hän näkee edistysksen voittavan ja yhteiskunnallisen sovinnon etenevän jo 1920- ja 1930-luvuilla. Vaikka ”eheytyminen” oikeiston kielenkäytössä tarkoitti kansan kokoamista valkoisten arvojen taakse saksalaisen ”Gleichschaltung” -politiikan hengessä, Hentilä käyttää termiä onnitellessaan Suomen kansaa viimeistään talvisodassa ilmenneestä yhteiskuntaluokkien lähentymisestä. Käsithistoriallinen huomautus olisi tässä yhteydessä ollut paikallaan. Mikä ero oli eheytymisellä, yksiarvoisuudella ja konsensuksella?

Kirjan alaotsikko ”Muistamisen historia ja politiikka” antoi lukijan odottaa, että Hentilä käsittelee nimenomaan muistelukulttuuria. Hän analysoi kuitenkin

laajasti 1920- ja 1930-lukujen sisäpolitiikkaa ja myös 1950–1970-lukujen vasemmistopuolueiden monimutkaisia vaiheita. Totta on, että sisällissodan ”varjot” selittivät elimellisesti poliittisia jakoja vielä vuosikymmenien jälkeen. Ei ollut kysymys vain muistin politiikasta vaan politiikan muistista, kun työväenpuolueet yhä uudelleen jakautuivat. Eri leirien suhteet ja valinnat radikaalin ja kompromissihakuisen politiikan välillä heijastivat vielä 1950- ja 1960-luvuilla sisällissodan jättämiä jakolinjoja. Näin ”muistamisen historiasta” tuli ”minun [Hentilän] ikioma Suomen 1900-luvun poliittinen historia”. Silti historiakulttuuri ja kollektiivinen muisti olisivat ansainneet oman kirjan ja pohdiskelun, sillä niille rakentua historiatietoisuus ajaa niin politiikan kuin arjen päättäjiä.

Historiakulttuuria tarkastellessaan Hentilä keskittyy historiankirjoitukseen, jossa 1920-luvun valkoinen totuus vähitellen vaihtui toisen maailmasodan jälkeiseen objektivismiin, moninäkökulmaisuuteen ja ”matalaan katseeseen”. Hentilä jättää historian arkikäytön Ulla-Maija Peltosen, Aapo Roseliuksen ja Pilvi Torstin edustamalle yhteisön muistin ja muistelukulttuurin tutkimukselle. Hän ei kuitenkaan voi sivuuttaa Väinö Linnan *Pohjantähteä*, jonka vaikutus suomalaisten historiatietoisuuteen oli jopa järästyttävämpi kuin Jaakko Paavolaisen lähes samaan aikaan julkaisemat vertailevat luvut punaisten ja valkoisten uhreista. Hentilä analysoi Linnan ja Paavolaisen teosten vastaanottoa. Linna auttoi suomalaisia ymmärtämään sisällissodan hävinneen puolen vaikuttimia. Paavolaisen lukijakunta oli Linnaan verrattuna suppea, mutta hänen kvantitatiivinen datansa ja johtopäätöksensä olivat historiasta käytävissä keskustelussa vastaansanomattomia. Niiden valossa Svinhufvudin senaatin joulukuussa 1918 valkoisille sotureille myöntämä rankaisemattomuuden suoja menetti jälkipolvien silmissä lopullisesti hyväksyttävyytensä. Tosin tämä johtopäätös tunnustettiin Hentilän mukaan julkisesti vasta sotasurmaprojektin yhteydessä vuosituhannen vaihteessa. Hentilä analysoi Linnan ja akateemisten historiankirjoittajien 1960-luvun alussa käymää keskustelua arvostellen nimenomaan jälkimmäisiä epätieteellisestä asenteellisyydestä.

Muistelukulttuuri muuttui 1960- ja 1970-luvulla radikaalisti. Punaisen totuuden esiin työntyminen näkyi maisemassa muistomerkkeinä ja muistin paikkoina, ja paikallisista muisteluriiteistä tuli osa vuotuista kiertoa. Punainen muistelukulttuuri jyräsi alleen valkoisen jopa siinä määrin, että paatunein oikeisto saattoi väittää punaisen salaliiton kaapanneen historiallisen totuuden.

Neuvostoliiton romahdusta vuonna 1991 seurasi Suomessa lyhytaikainen uuspatriottinen käänne. Se ei kuitenkaan johtanut Baltian maiden tapaiseen kaiken ”punaisen” kieltämiseen ja vanhoihin neuvostovastaisiin poteroihin kaivautumiseen, vaan tuotti vain lyhyen aallon valkoisen Suomen rehabilitointia. Vuoden 1944 välirauhassa kielletyt suojeluskunnat ja lottajärjestö

tunnustettiin historiakulttuurissa museoin ja muistomerkein.

Hentilä pohtii laajasti vuoden 1990 käänteen jälkeistä muistamisen historiaa. Vuosi 1918 oli katoamassa sukupolvien välisestä elävästä muistelusta mutta ei suinkaan yhteisön kulttuurisesta muistista. Kirjallisuus, elokuva ja draama uusintavat edelleen vuosituhannen vaihduttuakin sodan muistoa. Paikkakunnittain muistoa karnevalisoidaan kulkuein ja kuvaelmin. Joillakin seuduilla harrastajat kaivavat auki joukkohautoja Espanjan ja Bosnian esimerkkien tapaan. Tammisunnuntain vietto, jolla valkoiset 1920- ja 1930-luvulla muistivat vapaussodan alkua, elvytettiin paikoin 1990-luvun alussa, etenkin Pohjanmaalla. Valkoisen totuuden rehaubitointia tapahtui Hentilän mukaan jonkin verran myös akateemisissa historiankirjoituksessa.

Muistovuonna 2018 suomalaiset lähestyivät sisällissotaa dialogisesti. Kuten Pertti Haapala totesi jo vuonna 1993 *Historiallisessa Aikakauskirjassa* käydyssä suuressa nimityskeskustelussa, Suomessa käytiin vuonna 1918 useampaa kuin yhtä sotaa. Yksi oli maan yhteiskunnallisista jännitteistä johtunut luokkasota, toinen valtion rakenteiden romahtaessa syntynyt sisällissota, ja kolmas kansainvälisen tilanteen laukaisema irtautumissota, jota saattoi kutsua myös vapaussodaksi. Kollektiivisen muistin tasolla merkitykset nyky-Suomessa kohtaavat toisensa. Porvarilliselle väestölle punaisten sodanjulistus oli käsittämätön nuoreen valtioon kohdistunut petos, kun taas työväelle se oli yritys tehdä yhteiskunnasta oikeudenmukainen. Historiallinen empatia värittää muistoja eri henkilöiden silmissä vaihtelevin sävyin, mutta räikeät vihan ja koston sävyt ovat vuoteen 2018 mennessä häipyneet. Vaarana on kulttuurituotannossa vihan ylläpitoa enemmän sodan estetisointi, joka ei ole historian käytön etiikan mukaista. Menneisyyden ihmiset näet ansaitsevat tulla otetuiksi tosissaan.

Hentilä on aikaisemmassa tuotannossaan paneutunut historiapolitiikkaan ja analysoinut poliitikkojen puuttumista historian tutkimukseen ennen muuta Saksassa. Esillä olevassa kirjassa hän paneutuu tutkimuksen ja muistamisen suhteeseen. Kun koulut ja valtamedia 1920- ja 1930-luvuilla pitivät yllä valkoista totuutta ja vaikenivat punaisten muistoista, oli kyse valtiollisesta muistin politiikasta. Niin oli myös vuoden 1944 jälkeisinä vuosikymmeninä, jolloin vallanpitäjät puolestaan rajoittivat kansallismielisen oikeiston esiintymistä ja tukivat työväen muistelukulttuuria. Vuosituhannen vaihteen sotasurmanhanke, jonka suurisuuntainen tarkoitus oli panna tutkijat laatimaan lopputili sisällissodan uhreista, oli sekoin valtion hanke. Hentilä pitää hankkeen ratkaisevana antina sitä, että vuoden 1918 valkoisen terrorin tekijät, jotka Svinhufvudin senaatti oli julistanut juridisesti koskemattomiksi, vihdoinkin tunnustettiin ja nimettiin.

Historiapolitiikan harjoittamisen tilaa on kaventanut kansalaisten kasvavan valppauden lisäksi historiantutki-

muksen kehitys. Historiantutkimus on 1970-luvulta lähtien uudistunut tavalla, joka tukee kollektiivisen muistin pohjan laajentumista ja jatkuvaa uudistamista. Tutkijoiden ”matala katse” on tuonut ennen vaiennettujen ihmisryhmien asiat valokeilaan ja hyväksynyt suullisen perimätiedon historian lähteeksi. Valtiollinen historiapolitiikka on saanut väistyä. Suomessa ei ole vaadittu valtiollista totuuskomissiota vuoden 1918 totuuksien vahvistamiseksi eikä varsinkaan kollektiivista muistia sääteleviä lakeja. Historia on Suomessa vapaiden tutkijoiden ja yhteisön vuorovaikutuksen eikä valtiollisen kontrollin vastuulla.

Hentilän esimerkit 1990- ja 2000-lukujen historian käytöstä todistavat historian elävän yhteiskunnassamme dynaamisena ja olemukseltaan dialogisena ilmiönä. Hentilä kummeksuu itsenäisyyden juhluvuo- den muistorahan provosoimaa kontrollivaatimusta ja päättää kirjansa yhteisölle osoitettuun vetoomukseen, jonka mukaan oman menneisyyden käsittelyn avoimuus ja oikeamielisyys ovat kansakunnan sivistyneisyyden mitta. Kiistellyssä juhlarahassa esiintyi kansakunnan historian pimeä puoli teloitusaktina. Rahan toisella puolella uutuuttaan valkoinen Stadionin torni henki tulevaisuudenuskoo. Hentilän historiankuva on kuin juhlaraha: pahat ja huonot valinnat päätyvät Hentilän historiassa lopulta yhteisön rationaliteetin varassa korjattaviksi. Hentilä on samalla kertaa reilu menneisyyden toimijoille ja vaativa tulevaisuuden tekijöille. Hänen nautittavalla tyylillä kirjoitettu teoksensa on oiva kumppani juhluvuo- den sisällön ja yleensäkin historian käytön valppaalle tarkkailijalle.

Sirkka Ahonen, professori emerita
Helsingin yliopisto